

ОСНОВИ ТЕЇЗМУ ТА АТЕЇЗМУ

1. Перед природою люди це тільки малолітні учні, що силкуються слябізувати її азбуку. Навіть примітивна душа простолюддя, хоч вона тільки „здалека” приглядається природі, відчуває й розуміє, що природа це велика тайна, твір безконечно мудрого Бога. Віра в Бога, загально питома простолюддю, власне свідчить про таку, а не інакшу, реакцію душі простолюддя на природу. А що більше людина вглиблюється в природу, то повніше виступає перед нею мікрокосмічна й макрокосмічна структура природи, то ясніша й більш вдаряюча стає для неї думка, що люди це тільки малолітні учні перед природою та що це відношення ніколи не зміниться, що не може змінитися, бо Розум, який є автором природи світу, безконечно перевищає наш людський розум, цю тільки одну „іскорку” того первісного, вічного Розуму.

Це аспект, питомий релігії. Хто піде тим шляхом думок, не може не дійти до віри в Бога. А хто збочить з того шляху, не може встоятися при вірі в Бога. „На початку було Слово” (Йоа. 1, 1), був Логос, Розум, була Мудрість, а всі дальші етапи й фази світу це творчі вияви того первісного Розуму. Таким способом стає перед нами світ, логічно великий у собі, та зате людина маліє: вона має над собою абсолютного Пана, свого Творця, якому повинна служити, Його волю досліджувати й сповняти. Перед віками висказав пророк це наше відношення до Бога у формі порівняння горця до його творця: „Невжеж скаже робота про того, що її зробив: Не зробив мене? Та чи скаже зліплення про того, що його зліпив: Не розумів?” (Іса. 29, 16).

Така свідомість приносить для людини з одного боку упокоєння, непевність і страх; а з другого боку радієні й потішальні вартості, як надію на відпущення гріхів, на поміч Божу, на щасливе друге життя. Християнська віра підносить людину до ряду „синів божих”, та це тільки умовні вартості, на які треба собі заслужити — звичайно тим способом, що треба відрікатися від теперішніх приємностей у надії на майбутні.

Очевидно, цю релігійну психіку можна незлюбити та шукати собі такої, де радість земного життя була б повна і незалежна, де людина була б „сама своїм паном”, свободна в бутті — без небесного Пана над собою, без Бога й без чорта, без неба й без пекла.

Чи можлива така психіка? Квестія обертається передовсім довкола можливости логічного обоснування безрелігійної психіки. Нехай собі хтось буде скептиком чи агностиком, то це його розум каже йому бути скептиком чи агностиком. На нижчому духовому ступні, де ще нема філософії, де розгін думки людського „я” ще не може вискочити з рейок інстинкту, годі витворити „ліберальну” безрелігійну психіку. Однак можна витворити її на вищому духовому ступні, де думки вже вискакують з рейок інстинкту, де творяться філософічні світогляди. Це безспірні факти, що простолюддя саме з себе, без чужої агітації, ніде й ніколи не витворило атеїзму, але завсіди жило релігією; а безрелігійність з усіма своїми

ступнями й формами зароджувалася й приймалася між інтелігентними кругами.

2. Релігійна психіка приймає, що *Розум є a priori* в бутті, себто перед усякою еволюцією в світі. Безрелігійна психіка мусить той лад вивернути й приймати, що *розум у бутті є a posteriori*: на початку не було розуму, розум це вислід еволюції й комбінації природних сил. Себто *буття під логічним поглядом спершу (a priori) було менше* (марніше, менш багате), ніж *опісля (a posteriori)*. Атеїсти шукають усяких логічних стежок, щоб дійти до тієї думки, бо без неї атеїзм неможливий.

Але для простолюддя саме та початкова думка атеїстів це пергород, яка не дозволяє йому перейти в сферу безрелігійності. Якщо *буття під логічним поглядом спершу було менше, ніж опісля*, то причина світу менша, менше багата, ніж світ, або взагалі: *причина менша, ніж наслідок — а це логіка виключає*.

Щоправда, примітивна душа того висновку не проводить у тій формі, яку ми подали. Та воно на те саме сходить, коли примітивна душа, бачучи в природі доцільні, мудрі конструкції, висновує, що це не могло „само з себе” повстати. „Само з себе”, себто: без достатньої, відповідної причини; а для *мудрих конструкцій* мусить бути *мудра причина*, бо якщо б причина не була мудра (розумна), то наслідок був би більший, ніж причина — а це неможливе.

Цей висновок для природнього розуму такий зобов'язний, як $2 \times 2 = 4$, тому він ніяк не може перескочити його. Але філософічно освічений ум уміє слабшу рацію зробити сильнішою”, *τὸν ἥττω λόγον κρείττο ποιεῖν* як це сказано про грецьких софістів. Всі софізи полягають на фальшивих зіставленнях. Філософічно освічений ум роздроблює явища світу і наново їх складає. Ясна річ, притім він може помилятися — фальшиво складати роздроблені явища. Так у нашій випадку він зверне увагу на те, що людина спершу, як мала дитина, не має розуму, а потім набуває розум, і то залежно від досвіду та освітньої праці над собою. З того філософічно освічений ум виведе загальне правило: що розум це ніби щось таке, що еволюційно можна набути. Отже причина світу ніби могла не мати розуму, а розум все таки міг еволюційно розвинутися в природі.

Не треба аж силкуватися, щоб видвинути просто руйнуючий закид проти того міркування. Воно не розрізняє між „вродженим розумом” (розумовим талантом) та між „набутим пізнанням”. Вроджений розумовий талант між земними сотворіннями має тільки людина і саме тому вона спроможна поступати в розумовому пізнанні. Звірята не мають вродженого розумового таланту, тому й не можуть здобувати собі розумового знання. Звідки ж у людини взявся розумовий талант?

Рахункову машинку може видумати тільки така людина, що сама вміє рахувати. Отже аналогічно розумовий талант, вроджений людям, цю свого роду „машину думання”, могла видумати та людина передати тільки така творча причина, що й сама має розум.

Однак безрелігійна психіка, коли вона вже вироблена, коли вже має характер твердої віри, не так легко скапітулює хоч би й перед найважчими доказами. Це вже така вдача всякої твер-

дої віри, що вона при своєму залишається „до загину”. Тут приходять до слова також чуття та воля, що обмежують і засліплюють розум, накручують його „на своє”.

Кожна річ у природі така багата на свій зміст та на свої звязки, що вона, коли щораз глибше призадумуємося над нею, веде нас у „заслонену безконечність”. Тому кожна людина, бодай сама перед собою (у своїй душі), може обороняти свою віру ось таким загальним міркованням: *Закиди, що їх підносять проти моєї віри, хоч вони декому й видаються дуже поважні, в дійсності нічого не значать, бо природа у своїй, для людей невідомій, безконечності певно виправдує сама мою віру; якось воно мусить годитися з моїми поглядами, хоч я й не можу задовільно відперти всіх закидів проти моїх поглядів; але які ж людські погляди без усякого закиду?*

Історія земного органічного світу така, що спершу існували примітивні істоти, потім щораз досконаліші, на кінці з'явилася на землі людина. Це не стоїть ні в якій суперечності з вірою в Бога. Найкращий свідок на те — св. Письмо, яке так само говорить про те.

Знаємо, як безрелігійна психіка той факт накручує на своє. Еволюційна теорія Дарвіна виводить вищі органічні істоти з нижчих зовсім механічним способом. Органічні істоти в боротьбі за існування здобували собі щораз краще (багатіше й доцільніше) вивінувану природу. Так розвинулися всі породи органічних істот. Всі вони ніби самі собі здобули свою природу, самі себе зорганізували, щораз краще пристосовуючись до своїх умовин життя. Отже доцільність, що є в природі, ніби це не вислід розуму, розумового пляну, вложеного Творцем у природу, але вислід принагідної диференціяції природних сил. Себто, ніби розум у природі є *a posteriori*, а не *a priori*. Дарвін і видумав свою еволюційну теорію саме в тій цілі, щоб доцільність, яка так світло виступає в органічному царстві, зобразити як вислід *a posteriori*. Щоправда, вже й він сам мусів раз-у-раз підносити закиди проти своєї теорії, яких не вмів розв'язати, та рятувався „заслоненою безконечністю” (довжезні віки земного життя, всякі зміни й конюнкції в земному житті і т. ін.).

3. До атеїстичного світогляду можна дійти також „бічними стежками”, без доказування, що розум у бутті тільки вислідний, а не матерній. Суб'єктивісти вчать, що все наше пізнання справджується тільки в обсягу нашої власної свідомости, а зовнішній світ (якщо він існує) для нас зовсім недоступний; сензуалісти вчать, що тільки наші зміслові зображення мають об'єктивну вартість; емпірики всяке наше об'єктивне пізнання зводять на досвід. Усі вони залюбки є агностиками в релігійних квестіях, схиляються до атеїзму, а всякі поняття про Бога вважають за антропоморфізми.

В дійсності ні з суб'єктивізму, ні з сензуалізму, ні з емпіризму вповні логічно ще не виходить атеїзм, тільки агностицизм (не знаємо, чи Бог є, чи його нема). Але ж при тих світоглядах атеїстична психіка вже може жити, бо віра в Бога тут позбавлена логічної конечности. Найрадикальніший атеїстичний світогляд — це матеріалізм, що приймає тільки механічні звязки речей; всякі доцільні,

плянові, розумні, мудрі конструкції в природі це для нього тільки „щасливі випадки“; отже розум у тому світогляді це щось типowo *a posteriori*, що не має ніяких таких своїх чинників *a priori*, які простолінійно вели б до його витворення. А всякий атеїстичний світогляд це, якщо не явний, то замаскований матеріалізм: при важній рації він дає перевагу матеріалістичній логіці.

4. Ніколи ніхто того не заперечував, що релігійний світогляд — природний. Атеїсти тільки по свому коментують той факт, щоб його обезцінити; а саме: що релігійний світогляд це ніби наївний, примітивний, ненауковий погляд на світ.

Свій власний світогляд атеїсти завсіди називають науковим. У тому хіба настільки зерна правди, що атеїзм може повстати лише в „атмосфері науки“; одначе ще більша правда, що атеїстичний світогляд це вивернений, штучний, неприродний світогляд. Така людська природа, що вона кожду (здорової душі) людину веде до віри в Бога. Теїзм це найпростіше, найповніше й наглядно логічне пояснення буття-життя, як це видно вже з того коротенького порівняння логічних основ теїзму та атеїзму, яке ми подали. Віру в Бога кожний думаючий людський ум знаходить на шляху свого розвитку, а може її втратити, коли відхилиться від природних детермінацій людської душі.

Теїстична віра природна також під моральним поглядом. Досі вона була панівна в цілій історії; народи, придержуючись її, росли і цвіли. А атеїзм також під моральним поглядом штучний, вивернений, неприродний. Він не відповідає дійсним потребам людської природи; найблагородніші її чинники він викривляє, душить і нищить. Отже атеїзм це не тільки викривлення розуму, але й недуга душі. Чого ж доброго можна сподіватися по психозі, яка вносить розлад до внутрішнього, а слідом за тим також і до зовнішнього людського життя?

Старинний культурний світ не знав того жахливого духового лиха, яке мучить наш світ, яке поширюється наче зараза й наче ржа зідає здобутки новочасної культури. Не знав старинний світ масового атеїзму. Щоправда, інколи доводиться нам читати в новочасних авторів і чути в розмовах, наче б у Римі під час найвищого розвитку його культури інтелігенція була загально безвірна. Та це анахронізм — проєкція духової фази наших часів на старинний світ. Ціцерон, еkleктик, що давав звідомлення римлянам з усієї грецької філософії, про атеїстів знає сказати ось лише стільки: „чи боги існують, Протагор каже, що він про це сумнівається; а що зовсім нема богів, це твердить Діягор з Мельсу і Теодор з Киренаїки“¹⁾). Підо впливом грецької філософії, як також жидівської та християнської віри, старинна римська інтелігенція певно відхилялася в своїх поглядах від вульгарної політеїстичної віри, одначе до атеїзму вона певно не доходила. Вона й не мала змоги та причини масово відпадати від віри в божество, бо старинна культура була „гуманістична“, а не „природничо-технічна“. А саме „природничо-технічна“ культура наших часів це головна причина новочас-

¹⁾ De natura deorum I, c. 1.

ного атеїзму. В нових часах, зачинаючи від французької революції, атеїзм став грізним *соціальним рухом*, соціальною проблемою.

Бувало до більшовицької революції, що модний дух часу цілком фальшиво ставився до релігії та атеїзму, наче б люди могли жити самою „наукою”, наче б релігія вже пережила, а атеїзм (по засаді „віра це приватна справа”), мов якась сальонова кіточка, нікому нічого злого не зробить.

Та якжеж люди могли жити самою „наукою”, коли на всякому ступні науки люди це тільки малолітні учні перед природою; а природа — не тільки та, що в світі, але й та, що в нас — завсіди для людей є „заслоненою безконечністю”! *Не „наукою”, тільки вірою люди живуть і мусять жити* (не можуть не жити).

Така вдача людської душі, що конче хочемо зрозуміти змісл цілого буття-життя. Хочемо цього не для марної цікавості, але конче *потребуємо* такого зрозуміння для практичного життя, *щоб визначити йому найвищу ціль*. Коли є Бог, душа, друге життя, то наше внутрішнє життя буде зовсім інакше виглядати, ніж якщо б ми переконалися, що нема Бога, ні душі, ні другого життя. *Це найбільші духові різниці*, які тільки можливі в людському житті. З того ясно, *що релігія — найважливіша проблема для людей*.

Відкрити змісл цілого життя-буття у формі „науки” це для людей неможлива річ. Щоб це стало можливе, „наука” мусіла б цілком *прослідити і наскрізь розкрити „заслонену безконечність” природи*. Можливе це осягнути тільки в формі віри, а не в формі евідентного знання.

5. Поширений погляд у світі, наче б віра була чимсь *іраціональним*, наче б вона ґрунтувалася на самому чутті. Це незгідне з дійсністю. На самому чутті ґрунтується т. зв. „прочуття”, а віра не тотожна з прочуттям. *Нема віри без логічного субстрату*, себто розумова праця є основою для віри. Прочуття не має своїх логічних аргументів (хто прочуває якесь нещастя, той не знає, чому це нещастя мало б наступити). *А віра мусить мати свої логічні аргументи* (вірю в це тому й тому), бо інакше вона була б сліпою, нерозумною вірою, негідною людини. Отже віра творить *одну з форм розумового пізнання*.

Правдива наука повинна цілком вичерпати свою проблему, *щоб проти її розв'язок вже не могли виринати ніякі сумніви*. Де таке 100-процентове вирішення проблеми неможливе, там можемо осягнути логічну розв'язку в формі здогаду, гіпотези, теорії. Проти таких розв'язок зможуть виринати *щораз нові сумніви*.

Всякий наш осуд, коли він не наглядний, належить до сфери віри. Щоб такі осуди признавати за правду, *треба ще й згоди нашої волі та совісті* (морального голосу нашої душі). *Отже в дійсності всякий здогад, всяка опінія й теорія є вірою*.

Та звичайно здогаду не зачисляємо до віри, а то тому, що при здогаді не маємо 100-процентової певности *щодо його правдивості*). *До віри звичайно зачисляємо тільки такі осуди, які, хоч не є для нас наглядні, вважаємо за певні на 100%*. Тут приходить до свого

¹⁾ Докладніше про те в моїй розвідці „Психологія віри” в „Ниві” з рр. 1926—1927.

виразу ціле наше розумне й моральне „я”, і видаючи осуд, враз прив'язується до нього „на життя й смерть”, ціле заставляється за його правдивість. З того ясно, що також *атеїзм це віра*, а не наука. Отже в дійсності бореться не наука проти віри, але *нова віра, атеїзм, проти старої теїстичної віри*¹⁾.

6. Доки атеїзм виступав у невеликих інтелігентних вільнодумних кругах як філософічна „опінія”, доти він виглядав наче нешкідлива салюнова кіточка, що на свій лад уприємнює життя, а тільки „неокресаного” й необережного може задряпнути своїми скритими пазурами. Та згодом атеїзм став прибирати психіку твердої віри і став поширюватися між півінтелігенцією та робітництвом.

Уже французька революція виявила лють та божевілля атеїзму, а російська більшовицька революція залякала весь світ своїм божевіллям, що має свою причину головню в атеїстичній психіці. Скільки зайвих мук і жертв пішло і далі йде на рахунок „атеїстичного суспільного порядку”! Прояви воюючого атеїзму німецьких та еспанських комуністів виявляють ту саму психіку, що й прояви російського більшовицького атеїзму. На цілому світі людство підміноване атеїзмом, що жде нагоди, щоб завести в суспільному житті свій жаклиивий „лад”. Для тверезо думаючих людей ясно, що *будучність культурного світу найбільше загрожена атеїстичною психікою*.

Отже, проблема атеїзму в наших часах найпекучіша і взагалі найважніша. *Які причини атеїзму? Чому він так зріс в останніх віках?* Це перше і найважніше, що треба знати, щоб могли винищувати атеїзм та охоронювати людей перед ним.

7. Духовні особи, що досі пояснювали проблему атеїзму (до тепер переважно вони присвячували більше уваги цій проблемі), звичайно пояснювали атеїзм гріхами: грішне життя це причина втрати віри. Щоправда, щось тут є на ділі, на що з давен давна звертали увагу богослови і світські люди (навіть вільнодумці, як напр. Руссо) менш-більш ось такою максимою: *Жий так, щоб для тебе Бог не став ненависним (ворогом, страшним), то ніколи не втратиш віри*.

Одначе це ані не головна, ані не повна причина атеїзму. Авжеж сама воля чи саме чуття не можуть рішати про те: чи вірити в Бога, чи ні. Можуть бути випадки, де зовсім моральна людина бореться з атеїзмом і вкінці піддається йому.

Те, що атеїзм поширюється в парі з наукою та що атеїсти завсіди в'яжуть його з наукою, виразно вказує на його зв'язок з наукою. *Новочасний атеїзм має своє справжнє джерело в новочасній науці і культурі*.

Атеїсти твердять, що атеїзм це здобуток науки, „поступ” науки чи культури. В дійсності атеїзм *це недуга, викликана токсинами науки*.

Всяке багатство має свої токсини, що, наче ржа залізо, намагаються зруйнувати його. Без різниці, чи це багатство матеріальне чи духове. Нагромаджене багатство в народі нераз ставало трагедією для того народу, бо він ледащів (як напр. старинні римляни по

¹⁾ Докладніше про те в моїй брошурі „Релігійні фальші нових часів”, Львів, 1937.

завоюванні світу, а еспанці здобувши Америку). Духове багатство, що різнить людину від нерозумних звірят, нераз доводить людей до упадку, якого звірята не знають (знищення свого здоровля розперезаним життям, самогубство).

Величина іде в парі з небезпекою трагедії! Олександр Вел., Ганнібаль, Цезар, Наполеон у своєму розрості тягнули з собою також зародки своєї трагедії. Так і новочасна культура тягне з собою зародки свого упадку. Якщо світ не визволиться від звироднілої психози атеїзму, то згине, бо недуга, якщо організм не позбудеться її, завсіди працює для розкладу, для смерти. Не обдурюймо себе тим, що світ ще йде вперед, хоч атеїзм так сильно розрісся. Масовий атеїзм це недавнє явище, а епоха й народи гинуть віками. Загибель від масового атеїзму виявиться аж за яких 300—500 літ, якщо він — не дай, Боже — буде так далі рости, як досі.

С. Лишкевич

ДО ПРОБЛЕМИ „КАТОЛИЦЬКА ЛІТЕРАТУРА“

По довгім тупцюванні на яловім залізнім тоці драгоманівського анархо-лібералізму наша інтелігентна суспільність починає врешті прозрівати й відчувати тут і там правду католицтва. Крім сірої маси різних новоспечених (для гешефту) „неофітів“ — переважно з радикальної партії — проходять у нас і справжні навернення вартісних і поважаних людей, ба навіть світил нашої верхівки, от напр. пок. д-ра Володимира Охримовича, для яких навернення було глибоким переживанням і одночасно льогічною розвязкою розвитку їх життя. Наша інтелігенція зачинає тут і там прозрівати й бачити, що в теперішній час залишається їй поділ тільки на два табори: на біле „так“ і на червоне „ні“. А те „біле“ це не капіталізм чи фашизм — як це большевики інсинуують назрівальному українському католицтву — а католицтво.

Як звичайно бувало в нашому літературному житті, так і тепер українські письменники, які захочуть проявити своє католицтво у літературі, будуть мусіти перескочити може впродовж кількох літ той ступінь розвитку, що його на Заході католицькі письменники проходили впродовж цілого століття: від письменства побудованого на поганських основах до католицької літератури.

Тимто хіба доцільно буде застановитися над тим, що воно за поняття ховається в отому терміні „католицьке письменство“, тим більше, що в нас у тій ділянці панують великі замішання й неясність, навіть у самих католиків. Причиняються спеціально до того також ліберально-масонізуючі критики, що дуже слабо орієнтуються у тих проблемах, мало знають про нашу католицьку літературу, а якщо і знають, то воліють її промовчувати. „Totschweigen“ — найкраща „справедливість“, яку доводиться католикам діставати від „безсторонніх критиків європейської марки“.

/ В нашому розгляді цієї проблеми зачнемо від ц і л і, якій служить католицька література. Під словом література (по-україн-